

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У ПІЗНАННІ ПРИРОДИ

*О.С. Радул
м. Кіровоград, Україна*

Народна педагогіка віками накопичувала досвід виховання дітей, який ґрунтувався на реальному житті. Водночас все життя наших пращурів було тісно пов'язане з навколишньою природою, яка мала величезний вплив на розвиток суспільства загалом і виховні процеси зокрема. Залежність життя, добробуту давнього слов'янина від природи зумовило потребу у ретельному спостереженні за нею. Наслідки цих спостережень народ висловив у коротких афоризмах, які непомітно перейшли в прислів'я і легко утримувалися у пам'яті багатьох поколінь. Протягом багатьох століть вони видозмінювалися, відшліфовувалися, набували більш досконалої стилістичної конструкції, однак суть їхнього змісту залишалася давньою.

Оскільки основою життя давніх слов'ян була землеробська праця, то насамперед, дітей привчали спостерігати за природою, змінами в ній, прикметами, що тісно пов'язувалися із землеробством. Етнографами, збирачами-любителями народної старовини у ХІХ ст. був зібраний багатий матеріал, який відбиває давні прикмети, до опанування якими залучалися діти з раннього віку. Користуючись сучасною термінологією, прикмети наших пращурів поділяються на три основні групи: фенологічні, ентомологічні та астрономічні. У цій невеличкій статті зупинимося тільки на короткій характеристиці фенологічних прикмет.

Фенологічні прикмети базуються на спостереженні за рослинами, які щорічно в один і той же час починають нову стадію розвитку, які відчують підвищений зміст вологи чи зміну атмосферного тиску і, відповідно, перед зміною погоди виділяють сік, нектар, змінюють позицію листя чи пелюстків, тобто реагують на переми в погоді або природі. Розвиток рослин і всі фази їх існування повністю залежать від погодних умов – тепла, вологості, сонячного освітлення і т.п., тому, відповідно, рослини постійно відбивають на собі вплив цих умов і змін.

Дослідник народних передбачувань погоди кінця ХІХ – початку ХХ ст. А. С. Єрмолов зауважував: «Чутливий рослинний організм відбиває на собі такі зміни фізичних умов навколишнього середовища, які для людини та інколи для точних вимірювальних приладів ще не відчутні, і, відповідно, можуть певною мірою передбачувати ці зміни, бути начебто барометром, іноді навіть більш чутливим, ніж справжній» [2, с. 37]. Ще важче пояснити здатність рослин, яка приписується народними спостереженнями, передбачати погоду інколи на тривалий час вперед, наприклад, влітку чи взимку давати вказівки відносно того, якою буде зима – холодною чи теплою, тривалою, сніжною тощо. Ймовірно, рослини відчують якісь фізичні явища, що викликають ті чи ті зміни в їх розвитку та визначають характер погоди і фізичні умови не тільки найближчих днів, а й більш віддаленого часу, наступних пір року і т.п.

Відповідно народом були сформульовані, зокрема, такі афоризми: з берези рясний сік – на дощове літо; влітку на деревах жовтий лист – рання осінь; передчасний листопад провіщує ранню зиму; пізній гриб – пізня зима (пізній сніг); урожайне літо провіщує холодну зиму (хлібород – до суворі зими); якщо вже стиглий овес зазеленіє вдруге, то осінь буде непогожою; рясний урожай горобини – до мокрої осені, до морозів взимку; рясний урожай ягід влітку – до холодної зими; якщо восени листя берези почне жовтіти з верхівки, то майбутня весна буде ранньою, а якщо знизу – то пізня і т.і. [1; 2; 4]. Дітей привчали спостерігати за рослинним світом, підмічаючи ті чи ті особливості.

За особливостями росту рослин дітей вчили не тільки визначати погоду, а й визначати майбутній урожай, час різних землеробських робіт. Певні зв'язки встановлювалися між майбутнім врожаєм і спостереженням за ростом особливо шанованих слов'янами деревами – дубом і березою. Зокрема було підмічено: «Коли на дубу макушка с опушкой, будеш мерить овес кадушкой» [3, с. 462; 5, с. 269), тобто розвернувся дубовий листок, значить земля увійшла у повну силу і скоро буде новий урожай. Вважалося, якщо дуб рясніє жолудями, то

буде гарний урожай, і навпаки [6, с. 86]. В Тульській губернії у ХІХ ст. говорили: «Сей овес, когда дуб развернулся в заячье ухо; Не сей пшеницу прежде дубового листа» [5, с. 269]. Березовий листок став великим як «полушка» – земля показує час, коли треба орати (зорювати землю); лист повний – так і сіяти. Час орати, коли ліс одягається; овес сій, коли береза почне розпускатися [3; 4].

Певні підказки слов'янам-землеробам давали і спостереження за іншими рослинами: почне цвіти жовтець (лютик, козелець) жовтими квітами, то земля «наказує» сіяти овес; коли зацвітає черемха, прийшла пора пшениці; зацвів яловець – час сіяння ячменю. Якщо шишками рясніє ялина, то буде гарний урожай на всі ярові хліба, якщо ж тільки сосна, то буде гарний врожай тільки ячменю. Сильне цвітіння горобини передбачає хороший урожай льону; велика кількість горіхів обіцяє врожай ярого хліба на наступний рік [3; 4].

Давні східні слов'яни, використовуючи чутливість рослин, вчили дітей виготовляти прості дерев'яні «барометри» з ялівця і користуватися ними. Сухий сучок ялівця з довгою гілочкою прикріпляли до стіни. Навпроти кінця гілки прибивали дощечку з розкресленими лініями. Вбираючи в себе вологу перед дощем, гілка опускалася вниз, якщо ж вологість зменшувалася перед жаркою погодою, гілка помітно піднімалася вгору. Такий барометр називали «чаклуном» [1, с. 77].

Всіма знаннями про навколишній світ, особливості природних явищ, росту рослин діти оволодівали в процесі повсякденного життя. Єднання людини і природи було органічним і гармонійним процесом. Згідно давніх вірувань вся природа в цілому та кожний її об'єкт, кожне природне явище мали душу і відповідні одухотворені риси, власний характер і звички, тому так уважно давній слов'янин вдивлявся в них та вивчав їх і передавав цей досвід наступним поколінням.

Література

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв. / Сост. С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюров. – М.: Педагогика, 1985. – 363 с.
2. Ермолов А. С. Народное погодоведение / А. С. Ермолов. – М.: Русская книга, 1995. – 432 с.
3. Максимов С. В. Куль хлеба. Нечистая, неведомая и крестная сила / С. В. Максимов. – Смоленск: Русич, 1995. – 672 с.
4. Рыбаков Б. В. Народный календарь / Б. В. Рыбаков. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1989. – 272 с.
5. Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым: Сборник. – М.: Художественная литература, 1989. – 398 с.
6. Чубинський П. П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2 кн. / П. П. Чубинський. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн.1. – 224 с.

ЕКОЛОГО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ЯК УМОВА ЦІЛІСНОГО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ

*Л.М. Рибалко
м. Полтава, Україна*

Розглядати природу у її цілісності – це, перш за все, виходити з положення, що кожен із його компонентів тісно пов'язаний з іншими і вносить свій унікальний внесок у життєдіяльність усієї біосфери. Будь-яка форма життя на Землі – ланка єдиного ланцюга живлення, і його розрив призводить, як правило, до небезпечних наслідків. Тому кожний компонент природи необхідно розглядати у зв'язку з його довкіллям, що формує уявлення про цілісність природи, на основі яких в учнів формуються цілісні знання.

У природознавстві проблему цілісності деякі вчені пов'язують з уявленням, яке виникає при пізнанні об'єкта не як «самого по собі», а як цілісної системи до повного його розуміння через абстрактне пізнання його частин (Н.П. Депенчук); як «систему, сукупність об'єктів, взаємодія котрих обумовлює наявність нових інтегральних якостей, які не притаманні частинам,